

Ekspertarvamus Paide vanalinna muinsuskaitseala territooriumil asuvate nõukogude perioodil ehitatud hoonete kohta

Koostas arhitektuuriajaloolane Epi Tohvri

Käesoleva uurimistöö lähteülesandeks on Muinsuskaitseameti poolt tellitud eksperthinnang Paide vanalinna muinsuskaitseala territooriumil asuvate nõukogude perioodil ehitatud hoonete kohta. Põhiliselt hõlmab see hoonete gruppe, mis paiknevad aadressil Pärnu tänav 2 ja 4; Suur-Aia tänav 2; Vainu tänav 2, 6, 8; Pikk tänav 3, 24 ja 27; Rüütli tänav 27, 29, 31, 33, 35.

Valminud uurimistöös on kasutatud Rahvusarhiivis leiduvaid materjale ENSV Arhitektuuri Valitsuse projektide ja eelarvete ekspertiisi büroo fondist nr R-1992, mis sisaldavad nõukogude perioodil koostatud Paide planeerimiskeeme. Need skeemid on aluseks ka eelmainitud hoonegruppide paiknemisele linnaruumis. Samuti on hoonete ehitusaja ja plaanimaterjali kohta saadud andmeid Järva Maavalitsuse Arengu- ja Planeeringuosakonna Ehitus- ja Hooneregistrist aastatel 1945–2003 (RA, ERA 891). Valmimisjärgse hoonestuse algupärase välisilme kohta saab hea ülevaate Eesti Arhitektuurimuuseumi ning Järvamaa Muuseumi fotokogus leiduvatest ajaloolistest fotodest.

Ekspertanalüüs on üles ehitatud alljärgnevalt:

- I. Pärast II maailmasõda, 1946. aastal, koostatud esimese Paide linna generaalplaani tutvustus, mis oli aluseks uue hoonestuse kujunemisele ja linna laienemisele.
- II. 1959. aastal Hilda Pau koostatud Paide detailplaneering, mis annab informatsiooni valminud ja ehitusjärgus olevatest hoonekvartalitest ja stalinismi perioodil ning vahetult pärast stalinismi perioodi kerkinud kortermajade kvartalitest Paide linnas:
  1. Pärnu – Suur-Aia – Vainu – Pika tänava elamute kvartal
  2. Vainu – Rüütli – Pika tänava elamute kvartal
  3. Vainu – Rüütli – Pika tänava vahelise elamukvartali uuendamise projekt 1982. aastal
- III. Nõukogude perioodi ühiskondlikud hooned Paide muinsuskaitsevööndis
  1. Pikk tänav 27 asuv endine linnasaun
  2. Pärnu tänav 2 asuv Paide kaubamaja (endine Paide rajooni tarbijate kooperatiivi universaalkauplus)

3. Keskväljak 15 asuv kaubanduskeskus (endine kauplus söökla-restoran „Paide“)

IV. kokkuvõte ja eksperthinnang Paide vanalinna muinsuskaitseala territooriumil asuvate stalinistlike ja vahetult pärast stalinismi perioodi kerkinud hoonestuse kohta.

I. Paide linna generaalplaan 1946. aastal

Esimese nõukogude perioodil arutluse all olnud Paide linna planeerimisskeemi ja selle kohta käiva seletuskirja koostasid 1946. aastal arhitektid Peeter Tarvas ja Adolf Käsper.¹ Selles on antud ülevaade linna seisukorrast pärast II maailmasõda: Paide linn asub Eesti NSV sisemaal ja on Järva maakonna administratiivne tsentrum. Linn asub madalikul ja on ümbritsetud rabadega (kõige kõrgem punkt lossi linnus 75 m). Linn ei oma suuremaid veekogusid, välja arvatud 2 õgvendamata jõekest linna perifeerias. Paide linna elanike arv oli 1945. aastal 3500 inimest, linna maa-ala u 940 ha. Linna läks kitsarööpmeline raudtee Tamsalu-Türi liinil. Maanteedmagistraal Tallinn–Viljandi ei puudutanud otseselt linna, vaid möödus linnast mõne kilomeetri kauguselt.

1946. aastal oli Paides 23 väiksemat tööstusettevõtet, millised töötlesid ümber maa toorprodukte või teenindasid linna elanikke ja maakonna asutuste vajadusi. Haridus ja tervishoiuasutusi oli linnas 13 – neist tähtsamad keskkool, arve- tööstustehnikum, üld- ja nakkushaigla. Administratiivasutustest oli linnas maakonna täitevkomitee ja linnavalitsus. Linna tähtsus ENSV-s oli 1946. aastaks veel välja kujunemata ja leiti, et Paidega võistlevad veel 2 sama maakonna asulat – Türi ja Järva-Jaani, millistel on isegi suuremad eeldused kiiremaks kasvuks ja arenguks. Paide seisukorda iseloomustas orgaanilise liigituse puudus, juhuslikkus tänavavõrgu ja kruntide partselleerimise (tükeldamise) kujundamisel ning avalike roheliste alade vähesus.

Paide linna generaalplaani koostamisel kavatseti välja töötada põhialused linna arendamiseks 5000 elanikuga maatsentrumiks ja anda linnale kindel struktuur. Selleks pakuti välja linna kasvu perspektiivid ning märgiti, et lähitulevikus ei ole ette näha murrangulisi sündmusi, mis põhjustaksid äkilist linna elanikkonna arvu suurenemist, nagu see toimus 20. sajandi I poolel (1900. a. 2100 inimest; 1930. aastal 3000 inimest, juurdekasv 62,2%). Eeldused, et linnaelanikkond suureneks, oli seatud sotsialistlikule riigikorrale üleminekuga ühes

---

¹ ERA. R-1992.2.11, l. 17–23. ENSV Arhitektuuri Valitsus. Projektide ja eelarvete ekspertiisi büroo.

põllumajandusliku toodangu suurenemise ja toorproduktide ümbertöötava tööstuse kasvuga Paide linnas ning selle ümbruses. Toodi välja ka, et linna tsentraalne asukoht vabariigis õigustab mõningate vabariikliku tähtsusega tööstuste paigutamist Paide linna, nagu põllumasinate, teede- ehitusmasinate parandustöökodade rajamist Paidesse.

Paide linna liigituse seisukohast on välja toodud, et linna südamiku moodustab linna peaplats (turuplats), milline peab omandama suuremat osatähtsust linna kavatsetava laiendamisega ida suunas. Peaplatsi ümbrus tuleb hoonestada avalike hoonetega, nagu näiteks Maakonna täitevkomitee ja Linna täitevkomitee hoonetega. Linna peamagistraalile Pärnu tänava äärde kavandatakse kultuurikeskus-rahvamaja ning rajatakse haljastatud linna tsentraalpark. Nimetatud maa-alad hoonestatakse 2–3 korruseliste kivehitistega. Peamine individuaalehitusrajoon asub põhja pool Pärnu tänavat. Tähtsuse järjekorras on järgmised elamukvartalid planeeritud tööstuspiirkonna lähedusse ning need ehitatakse tööstustöölisele ning teenistujatele. Individuaalehitusrajoonid hoonestatakse 1–2 korruseliste kivi- ja puitehitistega. Tööstusrajooniks reserveeritud maa-ala (u 18 ha) raudtee ja Suur-Kaare tänavate vahel on linnast roheliste vööde kaudu eraldatud. See asukoht on soodne seetõttu, et tööstusrajoon on vahetus ühenduses raudteega ja kanaliga eraldatav lõuna pool jooksva jõekesega. Kuna tegemist on väiketööstusega, siis pole karta linna häirimist suitsu ja müraga.

Rohelised alad (avalikud aiad ja pargid, spordiväljakud ja surnuaed) on planeeritud nõnda, et neid on hõlbus kasutada kõigi linnajagude poolt. Alad on omavahel ühendatud. Erilise koha peavad omandama linna tsentraalpark, Lossimägi ning spordiväljakud. Spordi- ja suplusalad on ümber paigutatud ida poole vastavalt Pärnu jõe voolusuunale ning nad peavad moodustama Lossimäega ühise haljasmassiivi ja kompositsiooni.

Turg rajatakse maa-alale, mis asub Laial tänaval raudteeliini lähedal. Turg eraldatakse raudteest roheline vööga ning turg on heas ühenduses elurajoonidega ning linna peamagistraalidega. Korrigeeritud variandis rajatakse turg Aiavilja tänavale, mis on heas ühenduses elamurajoonidega.

Tänavate võrgustikus toimib välistransport liiklusmagistraalide: Pärnu tänava, Tallina tänava, Pika ja Mündi tänavate suunas. Need suunad jäetakse muutmatuks, kuid nende tänavate punased jooned tuleb korrigeerida. Samuti jäetakse muutmata kitsarööpmelise raudtee ja raudteejaama asukohad. Arvestades areneva õhuliiklusega, määratakse kindlaks lennujaama maa-ala heas ühenduses linna magistraalidega. Elamute tänavavõrgu korraldamisel teostatakse korrekture põhja pool Pärnu tänavat asuval alal ja elurajoonist ida pool tööstuspiirkonnas. Karja ja Roheline tänav pikendatakse kuni tööstusrajooni roheline kaitsevööndini. Tänavavõrgu korrastamisel on piiratud ümberkorraldustega vähem hoonestatud tänavate osas. Siseliikluse

korraldamisel saavad suurema tähtsuse Lai tänav ja uuesti loodud tänavate sõõr Raudtee, Karja ja Rüütli tänavate puhul.

ENSV Arhitektuuri Valitsuse Ekspertiisi büroo otsusega tuli Paide peaplatsile jätta alles endine kuju ning vanast tänavavõrgust pidi rohkem kinni pidada, et linna mitte liiga suureks ajada. Peaplatsi ümbruse hoonestamisel tuli ette näha kinnist hoonestusviisi maksimaalselt 3-korruseliste kivist hoonetega. Magistraalide äärde ehitamisel nähti ette 2–3 korruselist hoonestust lahtises (osalt kinnises) ehitusviisis kivist blokkidena. Individuaalelamute rajoonid rajatakse 1–2 korruselise puidust või kivist elumajadega. Asulatüüpi individuaalrajoonid võiks lubada hoonestada 1-korruseliste puidust elamutega, kuhu on juurde ehitatud kõrvalhooned loomade sööda ja inventari paigutamiseks. Tööstusrajoon nähti ette asukohaga linnast kirde poole raudtee äärde. Elanikkonna arvus tuli arvestada ainult loomuliku kasvu piiridega ja mitte üle 5000 elaniku linna kohta.²

1946. aasta generaalplaani kokkuvõtteks võib välja tuua, et juba sõjajärgsel ajal osati hinnata Paide linnaväljaku ajaloolist terviklikkust ja kompaktsust. Et säilitada peaväljaku ajaloolist ilmet ja mastaapi, ei olnud lubatud väljaku äärde püstitada kõrgemaid kui kahekolmekorruselisi kivihooneid. Senine kiriku ees olnud turuplats muudeti linnaväljakuks ning turg kuulus üleviimisele Aiavilja ja Heina tänava ja raudtee vahelisele maa-alale. Rüütli – Pika – Vainu – Suur-Aia tänavate kvartalites oli ette nähtud individuaalelamurajoon, kuhu pidid kerkima 1–2 korruselised puit- ja kivihooned.

Sõjajärgse Paide linna üheks suuremaks planeerimisega seotud küsimuseks oli haljasalade ja puiesteede vähesus ning nende liigne kokkusurutus. Uues generaalplaanis pandi erilist rõhku haljasalade laiendamisele ja korrastamisele järgnevalt: Vallimäe park pidi tulevikus enda alla võtma Tallinna, Parkali, Posti ja Veski tänava vahelise kvartali. Kava kohaselt kuulusid nimetatud piirkonnas peale Posti tänava koolimajaga seotud hoonete ja Vallimäe parki teenindavate rajatiste kõik teised ehitised nende vananemise korral likvideerimisele. Vallimäe pargi juurde kuulus ka kiriku ja Posti tänava vaheline osa kuni Tallinna tänavani. Seeläbi sai Vallimäe park peale muu otseühenduse linnaväljakuga.

Teine haljasala, mis kujunes tulevikus Lembitu pargiks, haaras enda alla Laia tänava ja Pärnu tänava vahelise maa-ala Aiavilja tänavast kuni Telliskivi tänavani. Sellele alale jäid omaaegne kultuurimaja, tehnikumi hoone (praegune Järvamaa haigla) ja muuseumimaja (1950. aastatel veterinaarravilast ümberehitatud rajooni keskmuseum). Kolmanda roheline ala

---

² Rahvusarhiiv. ERA.R-1992.2.11, l. 30.

moodustas praegune Peetri park, mis laienes karjamaade suunas. Kahel pool raudteed kogu linna piires olevate liinide ulatuses oli ette nähtud rohelisteks puistuvööks, mis kaitseks rongisuitsu ja tolmu eest. Eeltoodule lisaks oli ette nähtud laialdane puisteede võrgustiku väljaarendamine. Vallimäe vahetus läheduses asunud vesiveski pais kuulus likvideerimisele ja Paide jõe plaaniti süvendamise abil linnasüdamest eemale juhtida. Süvendusega alustati 1949. aastal.³

Kuna linnaelanike arvu kasv oli oodatust kiirem, siis korrigeeriti algset generaalplaani juba 1958. aastal ENSV Linna ja Maaehituse Ministeeriumi Vabariikliku Projekteerimise Instituudi „Estongiprogorstroj“ poolt ja selle projekti autoriks oli linnaplaneerijana tuntud Anton Soans.⁴ Plaanilt on võimalik välja lugeda juba valminud, ehitusjärgus ja projekteeritavate hoonete kohta vajaminevat infot.

II. Stalinismi perioodil ja vahetult pärast stalinismi perioodi kerkinud kortermajade kvartalid Paides

Hea ülevaate Paide linna detailplaneeringust ja haljastusest annab Riikliku Projekteerimise Instituudis „Estonprojekt“ arhitekt Hilda Pau poolt koostatud Paide generaalplaan 7700 elanikule. Arhitektuuri Valitsuse ekspertiis on projekti kooskõlastanud 1959. aastal ja hinnanud selle kõrgekvaliteediliseks.⁵ Sellelt plaanilt näeme tänavate punaseid jooni, mis määrasid ära kvartalite hoonestuse piirid. Samuti saame sellelt plaanilt teada, millised hooned olid juba 1959. aastaks kerkinud. Näiteks Pärnu tänava ääres nr 2, 3 ja 4 ning Rüütli tänaval nr 27, 29 ja 35. Ehitusjärgus olid hooned Suur-Aia tänav 2 ja Vainu 2 ning 6. Pikal tänaval nr 3 ja 4 ning Rüütli tänav 31 asuv hoone. Plaanil on välja toodud ka kaitsetsooni ala, mis hõlmab Keskväljaku piirkonda ning perspektiivse kaitsetsooni ala Vallimäel. Samuti saab detailplaanilt ülevaate Paide haljastamise kavadest. Alljärgnevalt on hoonestuse analüüs jagatud kahe kvartali alusel seal kuuluvate eluhoonete alusel:

1. Pärnu – Suur-Aia – Vainu – Pikk tänav
2. Pikk – Rüütli tänav

---

³ Andmed saadud Järvamaa Muuseumi teadusjuhilt Ründo Mütsilt.

⁴ Rahvusarhiiv. ERA.T-14.4-1.118. Paide linna üldplaani skeem 1:5000 koos linna avalike hoonete asukohtadega. Autor A. Soans.

⁵ Paide linna detailplaneerimine (hoonestuse skeem) 1959. RPI Estonprojekt, arhitekt Hilda Pau. Eesti Arhitektuurimuseum, EAM.3.1.471.

Nende kvartalite väljaehitamine uute ja kaasaegsemate hoonetega oli ette nähtud juba Paide linna planeerimise kavas 1931. aastal, mis ei jõudnud teostuda enne II maailmasõda.⁶ Siinkohal tuleb veel mainida, et nõukogude perioodil kandsid Paide Keskväljak 21. Juuli väljaku nime, Rüütli tänav Järvekülgi tänava ning Suur-Aia tänav H. Juhvelti tänava nimetust. Endised tänavanimed taastati 1989. aastal.

1. Pärnu – Suur-Aia – Vainu – Pika tänava elamukvartal

Pärnu tänav 4 asuva kivist korterelamu valmis 1952. aastal.⁷

Suur-Aia 2 asuva kivist korterelamu valmis 1959. aastal.⁸

Vainu tänav 2 asuva kivist korterelamu valmis 1959. aastal.⁹

Vainu tänav 6 asuva kivist korterelamu valmis 1959. aastal.¹⁰

Vainu tänav 8 asuva kivist korterelamu valmis 1960. aastal.

Pikk tänav 3 asuva kivist korterelamu valmis 1960. aastal.

1959. aasta detailplaneeringus on näha, et selle kvartali hoonestamise puhul on arvestatud tänavate punastest joontest teatavat tagasiastet, mis jättis elamute ette haljastusriba võimaluse ja oli iseloomulikuks tunnuseks stalinismi perioodi linnaplaneeringus. Kõige varajasemaks eluhooneks selles kvartalis saab lugeda Pärnu tänav 4 kerkinud kortermaja. 1949. aastal toimunud Paide linna Tööraha saadikute nõukogu istungil kinnitati otsus edasisest ehitustegevusest Paide linnas ning võeti vastu otsus, et 1950. aastal antakse käiku ehitusplaan uue 8-korteriga elumaja ehituseks kesklinna piirkonda.¹¹ 1950. aastal kinnitas Arhitektuuri Valitsuse juhataja arhitekt Harald Arman oma allkirjaga sobivaks arhitekt Karl Tarvase 8-korterilise elumaja tüüpprojekti Pärnu ja Suur-Aia tänavate nurgale.¹²

Niisiis on **Pärnu tänav 4** kivist hoone puhul tegemist arhitekt Karl Tarvase poolt väljatöötatud tüüpprojektiga, mida kasutati rohkesti ka mujal Eesti linnades. Hoonel on paekivist vundament ning silikaattelistest seinad, mis on viimistletud lubikrohviga. Seda näidet

---

⁶ Rahvusarhiiv. ERA.T-6.3.1614. Paide linna ehituse plaani ja linna planeerimise kava 1931. aastal.

⁷ Rahvusarhiiv. 891.1.6426. Järva Maavalitsuse Arengu- ja Planeeringuosakonna Ehitus- ja Hooneregister 1945–2003.

⁸ Rahvusarhiiv. 891.1.6606.

⁹ Rahvusarhiiv. 891.1.6602.

¹⁰ Rahvusarhiiv. 891.1.6637.

¹¹ Rahvusarhiiv. R-1992.1.286, l. 14–15. Kirjavahetus Järvamaa linnade ja asulate (Paide, Türi) planeerimise küsimustes. ENSV Arhitektuuri Valitsus. Planeerimise-projekteerimise osakond.

¹² Rahvusarhiiv. R-1992.1.286, l. 7. Kirjavahetus Järvamaa linnade ja asulate (Paide, Türi) planeerimise küsimustes. ENSV Arhitektuuri Valitsus. Planeerimise-projekteerimise osakond.

iseloomustab kõrge viilkatus ning laiem profileeritud katusekarniis ja otsaviiludel on nähtavale jäetud laudisega lõpetatud räästakastid. Esifassaadi kaunistavateks detailideks on trepikoja kohal asuv barokse paisutatud vormiga lihtne lodžapiire ning laias siledas krohvraamistuses aknapiirded. Ruumiplaneeringus oli arvestatud sõjaeelsete odavamate nn „Tallinna maja“ tüüpi üürikorteritele omase ökonoomse lahendusega, mida saab välja lugeda ka hoone ruumide inventariseerimise plaanilt 1973. aastast. Kivimajas oli kokku 8 korterit, millest I- ja II-korrusel asusid kuus 2-toalist korterit ning kaks 3-toalist korterit. 3-toalised korterid paiknesid hoovipoolsel küljel.¹³ 2000. aastal on muudetud maa otstarvet ning määratud maa sihtotstarvet ning muudetud see 40% ulatuses ärimaaks ning 60% ulatuses elamumaaks.

Karl Tarvas (aastani 1940 Treumann) oli Tallinnas tegutsev arhitekt, kes sai oma erialalise hariduse Riia Polütehnilises Instituudis ning tegutses esimese Eesti Vabariigi ajal eduka arhitektina Tallinnas. Pidades oma bürood, oli ta väga viljakas Tallinna lihtsate elamute kavandaja, eriti 1930. aastate I poolel projekteeris ta Pelgulinna, Lillekülla jm Tallinna äärelinna palju nn „Tallinna maju“. ¹⁴ Need on kahekorruselised kivitrepikojaga puitelamud, mille mõlemal korrusel on harilikult neli 2- või 3-toalist korterit. ¹⁵ Pärast II Maailmasõda tegutses Karl Tarvas aastatel 1945–1949 Arhitektuuri Projekteerimise ja Planeerimise Keskuses ning oli aastatel 1949–1962 „Eesti Projekti“ vanemarhitektiks.

Nõukogude võimu kehtestamisega levisid Eestisse ka üleliidulised tüüpprojektid. 1945. aastal korraldati Eesti NSV-s konkursid tüüpelamute projektide saamiseks. Kahekorruseliste 8-korteriga alevi- ja äärelinna majade projektikavanditest võitis Peeter Tarvase ja August Volbergi konkursitöö, millele tegi 1947. aastal Karl Tarvas tööjoonised ning 1948. aastal pälvisid Karl ja Peeter Tarvas (isa ja poeg) ning August Volberg selle tüüpprojekti lahendusega Nõukogude Eesti preemia. ¹⁶ Karl Tarvase ühe trepikojaga kahekorruselise elamu tüüplahendus oli esialgu ainuke kasutamiseks lubatud kohalik tüüpprojekt Eestis. Kuigi uuena esitatud, oli see tegelikult sõjaeelse „Tallinna maja“ mugandus: välisilme muutus küll märgatavalt, kuid korterite planeering ja olmetingimused jäid endisele tasemele. Hooned olid ahiküttega ning puudusid vannitoad, selle asemel on korterites väike panipaik. Keldrisse oli majaelanike jaoks kavandatud üldkasutatavad vannituba, pesuköök, WC, panipaigad, keldriboksid.

---

¹³ Rahvusarhiiv. 891.1.6426.

¹⁴ Vaata: Tallinna maja. Hoonetüübi areng ja säästev uuendamine. Koostajad: Mark Sepp ja Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2010.

¹⁵ Mart Kalm. Tarvas, Karl. – Eesti Kunsti ja Arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996, lk 515.

¹⁶ Karl Tarvase toimik. Eesti Arhitektuurimuuseum. EAM 10.1.65.

Välisilmes erines uus tüüpprojekt „Tallinna majast“ tunduvalt: trepikoda üldjuhul ei rõhutatud, aktsendiks fassaadil oli vaid sissepääsu kohal olev barokselt paisutatud metallpiirdega ühiskasutuses rõdu. Välisukse ning rõduukse kujunduses on kasutatud ruudukujulise tahveldusega tiibuksi. Tüüpilisena levisid akende kujunduses Eestis juba enne II maailmasõda moest läinud T-kujulise jaotusega vertikaalsed 6- või 4 ruudu jaotusega aknad, millesse olid integreeritud tuulutusavad ehk fortotškad.¹⁷ Karl Tarvase tüüpprojektide alusel on näiteks ehitatud Tallinnas Nisu, Rukki ja Ristiku tänava 2-korruselised kivihoonete grupid. Sarnaseid hoonegrupe on kerkinud ka Lasnamäel Majaka ja Tuulemäe tänavale. Ühtlasi võib välja tuua, et selle korterelamu puhul on tegemist Eesti esimese vabariigi aegse ehitustraditsiooni ja tööliskvartalitele kavandatud heatasemelise ja ökonoomse „Tallinna maja“ tüüpi korterelamu mõttelise jätkuga nõukogude perioodi esimesel kümnendil.

Suur-Aia tänav 2 ja Vainu tänav 6 on sarnaselt liigendatud hoonemahuga kortermajad, mis valmisid 1959. aastal.¹⁸ Neid iseloomustab tänavapoolsel küljel ainult akenderida ning sissepääsud on viidud hoovipoolsele küljele. Sellise kompositsiooniga elamute puhul on eeskujud pärit Vene tüüpprojektide lahendustest, sest Eesti arhitektuuri traditsioonis lahendati tavaliselt maja esiküljelt sissepääs. Suur-Aia 2 ja Vainu 6 kortermajades on neli 3-toalist ja kaheksa 2-toalist korterit. Igas korteris on algselt kavandatud kõrged laed, plekist ahjud ning klaasitud tahveldisega siseuksed ja vannitoad. Tänapäevaks on enamikes korterites vannitoad asendatud dušinurkadega ning üle mindud keskküttele. Kortermajades oli suur osakaal korterivälistel ühisruumidel, mis asusid näiteks keldrikorrusel üldkasutatava pesuköögi ja panipaikade näol ning pööningul, kus sai pesu kuivatada. Nüüdseks on pesuköögid mõlemal hoonel ümber ehitatud, samuti on siseõue poolse küljel asunud pööningut valgustav katusaken ära likvideeritud.

Arhitektuurses välisilmes on mõlemal hoonel madal telkkatus ning fassaade kaunistavad stalinistlikele tüüpfassaadidele omased elemendid, nagu näiteks räästaalune profileeritud voluudimotiivis karniis. Sarnased on ka akende ruudu jaotused, kus alumises osas asuvad väikesed ristkülikukujulised tuulutusaknad ehk fortotškad. Vainu tänav 6 hoone liigendatud mahtu ilmestab veel nurgarustika.

---

¹⁷ Stalinistlik maja. Kortermaja tüübid ja säästev uuendamine. Koostaja Leele Välja ja Tallinna Kultuuriväärtuste Amet. Tallinn, 2012, lk 6

¹⁸ Rahvusarhiiv. 891.1.6601, l. 4.

Vainu tänav 2 ja 8 on sarnased väikse mahu ja riskülikukujulise põhiplaaniga kortermajad, mis valmisid 1959.–1960. aastal.¹⁹ Vainu tänav 2 kivist elamu paikneb Suur-Aia ja Vainu tänavate nurgakrundil ning sissepääs asub Vainu tänaval. 8-korteriga elamus on kaks 3-toalist korterit ja kuus 2-toalist korterit. Hoonel on säilinud algupärased fassaadidetailid: räästaalne profileeritud voluudimotiiviga karniis, akende laiad krohvraamistused ning akende 4-ruudu jaotused, kus alumises osas asuvad väikesed riskülikukujulised tuulutusaknad. Hoone nurki rõhutab nurgarustika ning otsaviilul on katusealuse pööningu valgustamiseks suured krohvraamis ümaraknad. Vainu tänava poolne sissepääs on vormistatud laia krohvraamistusega portaalina ning välisukse kohal on horisontaalne varikatus.

Vainu tänav 8 eluhoonel on paraku tänavapoolsel fassaadil algupärased aknad välja vahetatud, kuid säilinud on sissepääsu lai krohvraamistusega portaal ning selle kohal horisontaalne varikatus.

Pikk tänav 3 kivist korterelamu valmis 1960. aastal ning esindab sarnast hoonetüüpi, nagu on seda eelmainitud Vainu tänav 2 ja 8, kuid siin on tegemist 2 trepikojaga lahendusega. Hoonel on lame telkkatus ning maja fassaadi tume terrasiitkrohv, mis moodustab ühtse visuaalse terviku Pärnu tänav 2 asuva kaubamaja hoone fassaadiga.

2. Vainu – Rüütli – Pika tänava elamute kvartal:

Rüütli tänav 27 ja 29 ehitust alustati 1954. aastal.²⁰

Rüütli 35 ehitust alustati 1954. aastal.²¹

Rüütli tänav 31 ehitust alustati 1959. aastal.²²

Rüütli 33 ehitust alustati 1960. aastal.²³

Pikk tänav 24 ehitust alustati 1957. aastal.²⁴

Rüütli tänav nr 27 ja 29 asuvad 2-korruselised puitelamud ehitati algselt Paide Teedemasinate Ehitustehase töötajatele ning selleks eraldati Paide Linna Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee otsusega ehituskruudid Järvekülgi (Rüütli tänaval) 1954. aastal.²⁵

---

¹⁹ Rahvusarhiiv. 891.1.6601, l. 3.

²⁰ Rahvusarhiiv. 891.1.6996; 6999.

²¹ Rahvusarhiiv. 891.1.7002.

²² Rahvusarhiiv.891.1.7000.

²³ Rahvusarhiiv.891.1.6588.

²⁴ Rahvusarhiiv.891.1.6545.

²⁵ Rahvusarhiiv. 891.1.6996, l. 6.

Puitmajas on 8 korterit, millest kuus on 2-toalised ja kaks 3-toalised. Leele Välja kirjutab brošüüris „Stalinistlik maja. Kortermaja tüübid ja säästev uuendamine“, et suhteliselt kiiret lahendust pakkusid II maailmasõja järgsele korterikriisile puidust, enamasti 8-korteriga elamud, mida püstitati Pelgulinna ja Koplisse.²⁶ Ka Paidesse, Rütli tänavale kerkinud kahe puidust kortermaja väliste tunnuste analüüsil saab kinnitust, et kasutati üleliidulist tüüpprojekti 9-MC (arhitektid V. Paromonov ja L. Sokolov), mis leidis rakendamist paljudes Eesti linnades. Saepurutäidisega sõrestikehitised olid enamasti kaetud horisontaallaudisega. Osa selliseid hooneid valmisid ka monteeritavate puitkilpidena. Ajastule iseloomulikult oli keskteljel paiknev sissepääs dekoreeritud klassitsistliku puidust portaali või viiluna vormistatud varikatusega. Puithoone I-II korruse vahel jookseb iseloomulik lai vahekarniis ning katuseräästa all kitsas horisontaalne liist. Õhutusakendega 4-ruudu jaotusega akende piirdelaudad on lihtsalt vormistatud ja akende kohal asetsevad sirged eenduvad liistud.

Kuigi esmapilgul võiks oletada, et tegemist on Eesti esimese vabariigi aegse üürimaja tüüpi ehitustraditsiooni ja Alar Kotli poolt välja töötatud Pel-Ra-Ko laadse kortermaja tüübiga, siis eristuvad need hooned oma lihtsustatuma fassaadi ja materjalikäsitluse poolest, aga samuti mitme võõrapärase detaili poolest. Sissepääsu kujundus, aga ka kaksikakende rütm esi- ja otsafassaadidel pole siinses ehitustraditsioonis eriti levinud, vaid iseloomustab rohkem idanaabri ehitustavasid. Sellist tüüpi kortermajad kerkisid Eesti linnades alates 1947. aastast kuni 1955 aastani ning moodustavad väikese peatüki meie 20. sajandi arhitektuuriajaloo, seda enam, et palju on selliseid puitmaju juba Eesti linnades lammutatud. Nendele rahvasuus nn „vene barakkideks“ nimetatud hoonetele oli valmimisajal elueaks antud kuni 25 aastat, kuid Eesti linnades leidub siiski veel näiteid, mis on tänaseni väärikalt vastu pidanud. Sageli sobituvad need puitmajad oma gabariitidega hästi väikelinna miljösse ning moodustavad omaette ansambleid, nagu on seda näha Paide puhul. Võrdluseks võib siinkohal tuua teise näite väikelinnast Otepäält, kus Munamäe tänav 12 kohtab algupärase fassaadiga sarnast puitelamut, millel on originaalselt säilinud I-II korruse vahel lai profileeritud vahekarniis ning tänavapoolsel küljel ka algupärased aknapiirded.

Tallinnas, Pelgulinna, asuvad sarnased puithooned Kaera ja Aru tänaval, mis moodustavad ühtse, 2-korruselise puidust elumajade ansambli. Kahjuks on Pelgulinna hoonete renoveerimisel kaduma läinud algupäraseid fassaadidetaile, nagu näiteks korruste vahelised karniisid, akende ümber olevad piirdeliistud ning lihtsustatud on välisuste sissepääse ja varikatuste konstruktsioone.

---

²⁶ Stalinistlik maja. Kortermaja tüübid ja säästev uuendamine. Koostaja Leele Välja ja Tallinna Kultuuriväärtuste Amet. Tallinn, 2012, lk 5–6.

Ühtse visuaalse ja arhitektuurilise terviku moodustavad kivist korterelamud aadressidega Rüütli tänav 31, 33 ja 35. Nende näidete eeskujuks võib pidada esimest suuremat tüüpelamute seeriat ES, mis valmis „Estonprojekti“ arhitekti Alar Kotli juhtimisel 1952. aastal. Seerias olid kahe- ja kolmekorruselised majad, mille iseloomulikuks ühisjooneks on tänavapoolsel küljel asuvad hulknurksed erkerid ja väljaasted ning sissepääsude paigutamine hooviküljele. Hoonetel on kõrge täiskelpkatus ning mahult on need heade proportsioonidega. Sageli on neil näidetel hoone nurki markeeritud laia rustikaga ja klassitsismist laenatud dekooriga. Eesti Arhitektuurimuuseumis leidub Alar Kotli ja Ilmar Laasi poolt 1948. aastal välja töötatud tüüpprojektide album, mille üks näide on toodud ka Rüütli tänaval asuvate kivist kortermajadele võrdlevaks eeskujuks.²⁷

Kõige varasem ja sarnasem Alar Kotli poolt välja töötatud ES seeria näitele on 1954. aastal ehitatud **Rüütli tänav 35**, mis asub Pika tänava joonel ja paigutub diagonaalselt Rüütli tänava nurgakrundile. Sellele näitele on iseloomulik kõrgem täiskelpkatus ja heade proportsioonidega hoonemaht. Katuseräästa all jookseb lai ja lame karniis, mille alumine serv on vormistatud kitsa erksavärvilise krohviribana, mis ühendab hoone nurki markeerivat laia rustikat. Aknaümbrised on saanud laia ja sileda krohvraamistuse ning eripärane on maja otsaseinal kitsaste ristkülikukujuliste akende rütm, mis on tingitud sisemisest ruumijaotusest. Hoone Pika tänava poolse fassaadi keskosas asub alumisel korrusel hulknurkne väljaaste. Rüütli tänava poolsele siseküljele jääb laias krohvraamistuses vormistatud portaalilaadne sissepääs. Kõrge vundament on laotud paekivist ning hoone hoovipoolsel otsaküljelt pääseb majaanalustesse ruumidesse.

Rüütli tänav 31 ja 33 ehitati 1959.–1960. aastal ning siin on tegemist kahe sarnase hoonega, millel on põhiosas sarnased tunnused varasemalt ehitatud Rüütli 35 hoonega: kõrgem täiskelpkatus ja heade proportsioonidega hoonemaht, katuseräästa all jookseb lai ja lame karniis, mille alumine serv on vormistatud kitsa krohviribana, mis ühendab hoone nurki markeerivat laia rustikat, akende ümber on lai ja sile krohvraamistus. Mõningast erinevust esineb akende asetuses fassaadil ja ruumiplaneeringus, mille kohta annab hea ülevaate 1977. aastal Projekteerimise Instituudi „Kommunaalprojekt“ koostatud Rüütli tänav 33 elamu

---

²⁷ Arhitektuurimuuseum. F.3, n.2, s.20. 1952. a. Серия типовых проектов 2-х и 3-х этажных жилых домов для строительства в Эстонской ССР. VPI Estonprojekt, arhitektid Alar Kotli, Ilmar Laasi.

ruumide remondiplaanid ning asendiplaan.²⁸ Majas on kokku 8 korterit, millest kummalgi korrusel on kaks 3-toalist ning kuus 2-toalist korterit. Samuti on esitatud asendiplaanil ettepanekud selle elamugrupi ümbruse haljastuse ja heakorra parandamiseks. Näiteks on tänavajoonele, korterelamute ette, kavandatud istutada hekk, ümber hoonete paigutada kiviplaatidest kõnniteed ja siseõue alale rajada murukate, kuhu paigutada aialaudu, istepinke ning laste liivakaste.

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et kahe elamukvartali planeeringu puhul kehtib arhitekt Peeter Tarvase poolt 1949. aastal kirjutatud artiklis „Uusi elamute tüüpprojekte“ välja öeldud põhimõte, et kahekorruseliste elamute puhul tuleb eriti arvestada nende paigutuse ja planeeringuga, et mitte langeda ühetoonilisusse ja ohtlikku aguli troostitusse üldilmesse. Välisruumi oskusliku kujundamise teel võib saavutada häid tulemusi, kasutades selleks üksikuid hoonete ansambleid, huvitavaid grupeeringuid, vahelduvaid rütme ning eelkõige palju rohelist – rohkesti puid, põõsaid ja muruväljakuid.²⁹

Stalinismi perioodil ja vahetult pärast seda Paidesse kerkinud eluhoonete kvartalid jäävad vanalinna piirile ning sobituvad oma mahtudelt ja stiililt hästi ülejäänud vanalinna piirkonnale iseloomulike ühe- ja poolteisekorruseliste puithoonetega, sest Paide vanema puitarhitektuuri eeskujudeks olid samuti Vene keisririigi aegsed klassitsistlikud tüüpfassaadid ning osaliselt kasutas stalinism neid varasemaid tüüpfassaade ka oma tüüpprojektides eeskujudena. Seda eriti fassaadidekoori osas. Kuna hooned ei paikne ühtse kõrge müüriina tänava ääres vaid asetsevad punasest joonest tagasiastena üksteisest pisut eemal, annab see nn „hingamisruumi“ ja seetõttu ei tungi hooned tänavapildis silma ega lämmata lähedalasuvat vanalinna.³⁰

3. Vainu – Rüütli – Pika tänava vahelise elamukvartali uuendamise projekt 1982. aastal

1982. aastal on ENSV Kommunaalmajanduse Ministeeriumi Projekteerimise Instituudi kommunaalprojekti valminud Vainu, Järvekülgi (Rüütli) ja Pika tänavate vahelise

---

²⁸ Rahvusarhiiv. ERA.T-2.4-1.16523. Paide, Järvekülgi t. 33 ruumide eksplikatsioon ja Järvekülgi t. 31, 33, 35 asendiskeem.

²⁹ Peeter Tarvas. Uusi elamute tüüpprojekte. – ENSV arhitektide almanahh III 1949, lk 36–48.

³⁰ Vaata ka: Paide Linnavalitsus Planeeringu ja ehitusosakond. Teemaplaneering „Paide miljööväärtuslike hoonestusalade piiride määramine ning kaitse- ja kasutamistingimuste seadmine. Seletuskiri, Paide, 2008, lk 39.

elamukvartali heakorrastuse tööprojekt.³¹ Vaadeldaval territooriumil olid amortiseerunud seisukorras puukuurid ja lammutamisele kuuluv elumaja (Pikk 20). Põhjenduseks toodi, et majadevaheline territoorium on halvas olukorras. Kvartal oli mitmes suunas autodega läbi sõidetav, lastele ette nähtud mänguväljakud puudusid. Pesu kuivatamine, vaiba kloppimine ja prügikonteinerid asusid ühe kohas, kuid Vainu tänava poolsetele elanikele liiga kaugel. Olemasoleva kõrghaljastuse moodustasid üksikud elujõulised saared, pärnad, kased, vahtrad, neli õunapuud ja kaks väga nõrka väikest, 0,5 meetrist ilma ladvata nulgu ning üks munajaks vormiks pügatud kask. Põõsastest olid alal metsikuks kasvanud sirelihekk ja ebajasmiiid. Muru koosnes juhuslikust murutaimest ja ei moodustanud ühtlast katet.

Vainu – Pika – Järvekülgi (Rüütli) tänavate vahelise elamukvartali heakorra projektlahenduse autoriks on M. Tomiste. Selle elamukvartali heakorra projektis on lahendatud elamute esised kõnniteed, ühine sõiduautode parkimise koht, kohad prügikonteineritele, ühine puhke- ja laste mängunurk. Likvideeritud on kvartalis autoga läbisõit, et tagada lastele oma koduõues jalgrataste ja rulluiskudega sõitmise võimalus ja turvalisus. Lastele on projekteeritud mängude maja, mis sisaldab endas palju erinevaid funktsioone. Mängude maja on puitkonstruktsioonis ehitis, mis koosneb kuuest kahe erineva kolmnurkse katuse ja kahe erineva kõrgusega majade kompositsioonist. Mängude maja oli lastele vanuses 4–15. eluaastat (nööriik, nõorredelid, erinevate kalletega varbredelid, vertikaalsed latid, märki viskamise sõõrid ja avad). Mängude maja puhul pakkus M. Tomiste välja kolme erinevat värvitooni: rohelist, oranži, punast või sinist, punast ja kollast. Värvitoonid kooskõlastatakse ehitustööde käigus projekti autoriga või Paide linna peakunstnikuga. Kuni 4 aasta vanustele lastele oli ette nähtud tuulevarjuline liivakast kvartali sees. Kõnniteed olid lahendatud laiendustaskutega, kolmnurksed väljakud olid mõeldud igale majale väikeseks väljakuks ehk puhkeplatsiks oma koduakna läheduses.

Haljastuses nähti okaspuude osas ette täiendada kõrghaljastust torkava kuuse ja elupuu vormidega. Lehtpuudest on ette nähtud värvierksuse saavutamiseks teise kõrgusjärgu puud, nagu ginnala vaher ja purpurõunapuu. Põõsaste ülesandeks oli tuuletõmbuse vähendamine majade vahel ning esteetilise mulje loomine. Liigiliselt oli ette nähtud tatari kuslapuu grupid, väre- ja ebajasmiiini grupid, lookleva forsüütia põõsad. Kvartalit pidi piirama korrapärane 0,6 meetri kõrguseks pügatud läikiva tuhkpuu hekk ja istepinkide taga 1.0 meetri kõrgune sama liiki hekk. Harilikku sireli sortide munajad võrad pidid andma kvartalile värvi ja vormi rohkust.

---

³¹ Rahvusarhiiv. ERA.T-2.4-1.12705. ENSV kommunaalmajanduse ministeeriumi Projekteerimise Instituudi kommunaalprojektist Vainu, Järvekülgi (Rüütli) ja Pika tänavate vahelise elamukvartali heakorrastuse kapitaalremondi tööprojekt

Muru oli ette nähtud aasurmika ja punase aruheina seemnesegu 15 cm kasvumulla kihile. Ka lilli oli hulgaliselt ette nähtud istutada. Näiteks kolmes vahetuses suvelilli: 1. vahetuses valge aedkannike, 2. vahetuses valge aednemeesia, 3. vahetuses poolkõrge Hiina aedaster.

Teede kavandamine oli ette nähtud nõnda, et Pika tänava äärde planeeriti betoonplaatidest kate. Ülejäänud elukvartalis on pea kogu ulatuses ette nähtud asfaltkate.

Kuigi seda projekti reaalsuses ellu viidud pole, siis tasub kindlasti säilitada ja vajadusel ka uuendada kas juba 1977. aastal või siis hiljem selle elamukvartali tänavajoonel kasvav madal hekk, mis eraldab kõnniteed hoonetest ja nende ees asuvast mururibast.

III. Nõukogude perioodi ühiskondlikud hooned Paide muinuskaitsevööndis

Pärnu tänav 3 – praegune Paide Linnavalitsuse hoone valmis 1952. aastal.³²

Pikk tänav 27 – Paide linnasaun valmis 1953. aastal ja pesumaja 1962. aastal.

Pärnu tänav 2 – Paide rajooni tarbijate kooperatiivi universaalkauplus valmis 1958. aastal.

Keskväljak 15 – Paide kauplus ja söökla-restaurant „Paide“ avati 1967. aastal.

1. Paide linnasaun ja pesumaja Pikk tänav 27

Paide avaliku sauna esimene variant kavandati Põllu tänavale. Rahvusarhiivis on säilinud sauna asendiplaan, tehnilise projekti ja tüüpprojektiga sidumise tööjoonised 1950.–1951. aastast, mis sisaldavad saunahoone asendiplaani, eri fassaadide vaateid, põhiplaani ning ehitusdetailide tööjooniseid.³³ Kuna Põllu tänavale kavandatud sauna gabariidid olid üledimensioneeritud, siis muudeti ka sauna asukohta ning uus kavand tehti juba Pikale tänavale. 1950. aastal otsustas Paide linna TSN Täitevkomitee eraldada Paide linna saunale uus krunt Pikal tänaval linna generaalplaanis ette nähtud suuruses ja asupaigas. Arhiivimaterjalide hulgas leidub insener E. Leetmaa poolt valminud ekspertiis 47 kohaga sauna tüüpprojekti sidumisprojekti kohta

---

³² Rahvusarhiiv. 891.1.6438.

³³ Rahvusarhiiv. ERA.T-2.4-1.281. Tallinna linna TSN Täitevkomitee Kommunaalmajanduse osakond eelarvestamise projekteerimise büroo. Paide linn. Põllu tänava sauna tehnilise projekti ja tüüpprojektiga sidumise tööjoonised 1950–1951.

Paidesse, Pikale tänavale nr 27. Projekti on koostanud Vabariikliku Projekteerimise Instituut „Estonprojekt“ tüüpprojekti nr A-156619 järgi ja sellele kohandamise teinud E. Laar.³⁴

Esitatud generaalplaani kohaselt soovitati saunahoone asetada punasest joonest veidi tagasiastena. Paide sauna alusmüürid tehti betoonplokkidest, välisseinad laoti puhasvuugiga silikaattellistest, siseviimistluses seinad krohviti ning pesuruumid glasuuriti plaatidega. Sauna põhiplaani saab teada, et keldriruumis asus katlaruum ja pumbaruum ning ladu ja töötuba. Ühekorruselise saunahoone avarast eeskojast pääses ooteruumidesse ning sealt omakorda einelauda. Sauna riietusruumid olid jagatud mees- ja naispooleks ning sealt edasi pääses siis edasi meeste sauna pesu- ja leiliruumi ning naiste sauna pesu- ja leiliruumi. Omapärane on saunahoonesse planeeritud 3 vannituba, kuhu pääses eeskojast eraldi vahekoridori kaudu.³⁵

Paide avaliku sauna Pika tänava poole jääva esifassaadi puhul on äratuntav stalinismi perioodil rakendatud lahendust, kus sissepääs on vormistatud eeskojast, mida ilmestavad kolm suurt kaart, mis moodustavad omamoodi arkaadi sissepääsu kohale. Kahel külgmisel kaaristul oli kasutatud metallist dekoratiivset piirdevõre. Samuti on saunahoone vaheldumisi ruudikujulised ja rustikas laotud ümarkaarsed aknad. Võrreldes varasema, Põllu tänava avaliku sauna teostamata jäänud projektiga, on siin tegemist tunduvalt rohkem stalinismi perioodil Nõukogude Liidust imporditud eeskoju järgmisega, kui oli seda arhitekt Enn Kaare poolt tehtud varasem projekt. Uue sauna välisilmes on teatav sarnasus olemas ka Võru linnasaunaga, kus on samuti kasutatud suure kaare motiivi nii sauna kui pesumajja sissepääsu lahendusena. Tüüpprojektile omast sarnast mahulist lahendust on märgata ka Rakveres, Kuke tänaval, asuva endise linnasaunaga. Kuid sarnaseid kaaristuna lahendatud fassaadidega maju kohtab näiteks Tallinnas, Asula tänava elamute grupis, mis oli Tallinnas sõjajärgsel perioodil esimene Nõukogude Liidu arhitektide projekteeritud arhitektuuriansambel ja see ehitati valmis 1947–1950. aastal. Tänavahooneid projekteerisid Grigori Šumovski, J. Russanov ja A. Bobkov.

Kuigi efektsed kaaristuga hooneid võivad võõristust tekitada 20. sajandi arhitektuuri kontekstis, ei maksa unustada, et 19. sajandi alguses kehtestati ülevenemaalised tüüpfassaadid ühiskondlikele ja eraehitusele ning arvukate näidete hulgas oli mitmeid sarnase kaaristuga tüüpfassaadide näiteid, mida rakendati näiteks väikevormiliste lihakarnide, saiapoodide, tolli- ja kaalumajade lahenduste juures. Tuleb tõdeda, et stalinistlikul perioodil kasutusele võetud tüüpprojektides kohtab arvukalt elemente, mis on üle võetud klassitsismi perioodil kehtestatud

---

³⁴ Rahvusarhiiv. R-1992.2.59, l. 52–53. ENSV MN ja Arhitektuuri Valitsus. Paide sauna tehniline projekt ja Paide sauna sidumisprojekt.

³⁵ Rahvusarhiiv. 891.1.7245, l. 11. Pikk t. 27 sauna asendi- ja põhiplaani valmistanud E. Laar 1956.a.

ülevenemaalistest tüüpfassaadidest, kaasa arvatud võte, et osade majade puhul on esifassaadile jäetud vaid akende rida ning majja sissepääs on viidud hoopis õuepoolsele küljele.³⁶ Saunahoone krunt oli Pikal tänaval piiratud korrektse, stalinismi perioodile iseloomuliku valgeks krohvitud piirdepostidega puitlippidest piirdeaiaga ning dekoratiivse diagonaalis lippidest sissesõiduväravaga.

Järvamaa Muuseumi teadusjuhi Ründo Mültsi andmetel sai Paide saunahoone valmis 1953. aasta sügisel. 47-le külastajale mõeldud kumblusasutuses olid riietus- ja pesemisruumid ning kolme suure küttekehaga katlaruum. Pööningukorrusel asusid paagid külma vee jaoks ning eraldi objektina pumbamaja. Uue sauna valmimisega suurenes märgatavalt populaarse pesemiskoha külastatavus. Näiteks käis 1954. aasta I kvartalis saunas 3835 paidelast, mida oli rohkem kui 1953. aastal samal ajavahemikul, mil uus saunahoone ei olnud veel valmis ehitatud. Saunamaja avamise järgne populaarsus põhjustas ka mitmeid kitsaskohti. Nimelt ei jõudnud saun teatavatel päevadel ja kellaaegadel rahuldada kõiki soovijaid ja tekkisid järjekorrad. Omaaegne rajoonileht „Stalinlik tee“ kirjutab, et selle puuduse kõrvaldamisel saab kaasa aidata ka elanikkond ise. Kodused, vanad ja lapsed võivad saunas käia päeval, aga mitte õhtutundidel, nagu praegu. Paide avaliku sauna ehituse lugu on omamoodi huvitav näide puudulikest planeerimisest, sest varasem variant oli mõeldud suurema arvu saunalistele ja oleks paremini suutnud täita linnaelanike vajadusi.

Sauna kõrvalkruundile projekteeriti ka L-kujulise põhiplaani mehaanilise pesumaja hoone, mille asukoha on Hilda Pau oma 1959. aasta detailplaneeringus ära märkinud. 10. detsembril 1962. aastal on Paide kommunaalmajanduse kontori juhataja A. M. Künnapuu andnud üle ja Teeninduskominaadi „Järva“ direktor H. H. Raudmäe vastu võtnud akti Paide, Türi ja Koeru saunade ning mehaaniliste pesumajade ja keemilise puhastuse töökodade kohta, mis alustavad tööd 1. jaanuarist 1963. aastal.³⁷ Paide pesumaja oli samuti tüüpprojekti järgi kavandatud ja selle kohta on säilinud mahukas kaust pesumaja ruumide tehniliste joonistega.³⁸ Paide endine saunahoone on praeguseni alles, kuid mehaanilise pesumaja asemele on ehitatud Grossi toidupood.

Pikal tänaval asuv saunahoone oli aktiivses kasutuses kuni 1990. aastateni, mil see läks erakätte. 1992. aastal toimus riigivara ostu-müügileping, kus ühel pool oli Eesti Vabariik,

---

³⁶ Vaata selle kohta: Epi Tohvri. Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009.

³⁷ Rahvusarhiiv. LVMA.891.1.7245.1.4. Paide, Pikk 27. Järva Maavalitsuse Arengu- ja Planeeringuosakonna Ehitus- ja Hooneregister.

³⁸ Rahvusarhiiv. ERA.T-2.4-1.3932/1. Paide pesumaja. Pikk tn. Tüüpprojekt.

keda esindas „Riiklike teenindus-, kaubandus- ja toitlustusettevõtete“ esindajana Eesti Vabariigi Riigivaraameti peadirektor Ardo Kamratov kui müüja ja a/s „Virgot“ kui ostja. Üleandmisaktis on kirjas, et Paide Teenindustootmisvalitsuse saun Pikk tänav 27 läheb üleandmisele a/s „Virgotile“. Kaasajal ootab endine saunahoone uuele elule äratamist ja võimalusel oma originaali lähedase fassaadi taastamist, et ajastule omased arkaadid saaks taas avatud ning peafassaad taastatakse oma algsel ilmel.

2. Paide rajooni tarbijate kooperatiivi universaalkauplus Pärnu 2

Stalinistliku arhitektuuri järelperioodi kuulub ka Paide rajooni tarbijate kooperatiivi universaalkauplus, mis avas oma ukse 1958. aastal. Tumeda terrasiitkrohviga kaetud hoone on tänaseni säilitanud oma algse väljanägemise: hoonel on lame täiskelpkatus ja lai profileeritud räästaalune karniis, mille all jookseb veel omakorda voluudimotiivis hammaskarniis. Esifassaad on läbi töötatud lamedate liseenidega, mille sisse on paigutatud suured ruudukujulised vitriinaknad ning II-korruse vitriinakende kohal on säilinud algupärane väikeste pirnide reana paigutatud fassaadivalgustus. Ainus muutus on toimunud varasema keske sissepääsu nihutamisega paremale poole esifassaadil. Kaubamaja on ilmikas näide Paide kesklinna planeeritud sobiva mahuga ühiskondlikust hoonest, mille funktsiooni pole aastakümnete jooksul muudetud.

3. Kauplus ja söökla-restaurant „Paide“ Keskväljak 15

Pärnu tänava ja Keskväljaku (nõukogude perioodil 21. Juuli väljaku) nurgale aadressiga Keskväljal 15 planeeriti ehitada kooperatiivi söökla-restauranti ja kaupluse hoone. Seda hoonet kavandati kolmekorruselisena, kus karniisi kõrguse märgiks pidi olema linna täitevkomitee hoone karniisi kõrgusmärk. Olemasolevad väljakupoolsed puud tuli ilmtingimata säilitada ning ehitusperioodil taheti samuti säilitada olemasolev kahekorruseline puitlamu. Uue restaurant-söökla ja kaupluse hoonemahtude visand on koostatud 1959. aastal.³⁹ ENSV Ministrite Nõukogu Riikliku Ehituse ja Arhitektuuri Komitee peaarhitekti Harald Armani allkirjaga kooskõlastati Paide linna peaväljaku ja Pärnu tänava nurgale ette nähtud restaurant-söökla asendiplaan ning märgiti, et hoone tagasiaste olemasolevast väljakupoolsest ehitusjoonest on 2,5 meetrit. Olemasolevad puud, mis jäävad keskväljaku poole, tuleb kindlasti säilitada, kuid

---

³⁹ Rahvusarhiiv. R-1992.4.18, l.16. ENSV MN Riiklik Ehituskomitee. Linnade ja asustatud kohtade planeerimise ja väljaehitamise osakond.

olemasolevat 2-korruselist puitelamut ei ole võimalik säilitada ning uue hoonemahu puhul võib arvestada ka maha lammutatava hoone mahu sisse.⁴⁰

1967. aasta 1. juulil avas Paide rajooni tarbijate kooperatiiv (RTK) Paide keskväljakul uues hoones kauplus ja söökla-restaurant „Paide“ (praegu kaubakeskus) rajooni suurima toiduainete kaupluse ja iseteenindussöökla, mille arhitektiks oli Koidu Lassmann. Oktoobris, 1963. aastal on valminud filmikroonika ringvaade „Nõukogude Eesti“ nr 34, oktoober 1963, milles peainsener Mati Koot ja arhitekt Koidu Lassmann näitavad Paide uue kaubanduskeskuse projekti. Need projektid leidsid kasutamist ka teistes liiduvabariikides.⁴¹ Eesti 20. sajandi arhitektuuri kaitse programmi raames on juba seda hoonet märganud ning see arvele võetud, sest tegemist on 1960. aastate Soome mõjulise modernismi heatasemelise näitega, kus hoone kuupjat mahtu on elavdatud tumeda puiduga.⁴² Kahjuks on hilisemate rekonstrueerimiste käigus Keskväljaku poolsele küljele ehitatud kapitaalsem sissepääs, mis muudab esifassaadi raskepärasemaks, kui oli seda algupärane sirge varikatuse. Samuti on suletud kollaste reklaampindadega hoone esimene korrus, mis algselt oli mõeldud läbipaistvaks ja õhuliseks vitriinakende reaks. Lisaks on Keskväljaku poolsele hoonemahule lisatud sobimatu postmodernistlik juurdeehitis, mida tuleks kaaluda lammutada.

Arhitektuuriajaloolane Helju Sirel on 1972. aastal koostanud Paide ajaloolise linnakeskuse kohta linnaehitusajaloolise, arhitektuuriajaloolise ja kultuuriloolise ülevaate, milles ta annab oma hinnangu nõukogude perioodil kerkinud hoonete kohta, öeldes, et 1961. aastal valmis linna veetorn ja 1967. aastal uus kauplus söökla-restaurant. Rekonstrueerimisel on Pärnu tänav, kuhu on varem juba ehitatud linna kaubamaja, teeninduskombinaat „Järva“ hoone ning rida uusi elumaju. Kuid viimaste aastate elamuehituse raskuspunkt on viidud lõunarajooni, kuhu on rajatud uued elamukvartalid. Sireli sõnutsi on kahjuks nendes piirkondades kulgenud elamuehitus šabloonsete tüüpprojektide järgi (välja arvatud söökla-restaurant), mistõttu uued elamud Pikal tänaval, Vainu tänaval, Aiavilja tänaval jm mõjuvad raskelt ja ebahuvitavalt. Vähe on linnas haljastust.⁴³

---

⁴⁰ Rahvusrhiiv. R-1992.4.18, l.9.

⁴¹ Arhitektid. Ringvaade „Nõukogude Eesti“ nr 34, oktoober 1963.
<https://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/15887/>

⁴² Eesti XX sajandi arhitektuuri kaitse programm. Järvamaa. Välitööd ja hinnang ehituspärandile. Tellija Muinsuskaitseamet. Koostaja Leele Välja. Tallinn, 2009.

⁴³ ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee. Vabariiklik Restaureerimisvalitsus. Helju Sirel Paide ajalooline linnakeskus. Paide linnaehitusajalooline, arhitektuuriajalooline ja kultuurilooline ülevaade muinsuskaitse aspektist. Tallinn, 1972, lk. 54–55.

Selgitusena võib lisada, et juba 1950. aastate lõpus hakati välja ehitama Aiavilja tänavale neljakorruselisi paneelelamuid. Toodi välja, et läheduses asuvad ühepereelamud amortiseeruvad peagi ning need tuleb samuti asendada neljakorruseliste elamutega ja nõnda moodustub selles piirkonnas omaette mikrorajoon, mille vahelt jookseb heakorrastatud Aiavilja tänav. Nõukogude perioodil ehitatud tüüphoonestuse jätkuna võib välja tuua Paide linna 33. kvartali kohta 1973. aastal koostatud detailplaneeringu, mis on tehtud Eesti NSV Riiklikus Ehituskomitees RPI „Eesti Projekt“.⁴⁴ Selle projekti autoriks on arhitekt Ines Jaagus ning see oli mõeldud Paide piimatoodete kombinaadi elamukvartaliks, mis asub Paide keskusest lääne suunas. Olemasolevaid individuaalelamuid säilitades püüti elamugrupile anda mitmekesisust nõnda, et see sobituks antud keskkonda. Magistraaltee poole planeeriti nelja siseõue ümber 5-korruseliste elamute paarid. Üleminekuks madalamale hoonestusele individuaalkruntide poole oli ette nähtud 3-korruselised elamud. 5-korruseliste elamute projekteerimisel kasutati RPI „Eesti Projekt“ poolt Tallinna Lilleküla II mikrorajooni jaoks projekteeritud paneelelamu projekti (šiffer TK-451-3). 3-korruselised paneelelamud ehitati RPI „Eesti Maaehitusprojekti“ tüüpprojekti nr. 113-23-46 järgi.

IV. Kokkuvõtteks:

Pärast II maailmasõda, 1946. aastal, koostatud Paide linna planeerimisskeemi autoriks oli arhitekt Adolf Käsper. Selle generaalplaani kokkuvõtteks võib välja tuua, et juba sõjajärgsel ajal osati hinnata Paide keskväljaku ajaloolist terviklikkust ja kompaktsust. Et säilitada keskväljaku ajaloolist ilmet ja mastaapi, ei olnud lubatud väljaku äärde püstitada kõrgemaid kui 2-3-korruselisi kivihooneid. 1959. aastal on Riikliku Projekteerimise Instituudis „Estonprojekt“ arhitekt Hilda Pau koostanud Paide linna detailplaneeringu, mille puhul on võimalik jälgida, millised hooned olid selleks ajaks juba ehitatud ning millised olid veel valmimisjärgus. Samuti andis detailplaneering suunised linna edasiseks hoonestamiseks ning haljastamiseks.

Hoonestuse analüüs tehti kahe hoonekvartali alusel, millest Pärnu – Suur-Aia – Vainu – Pikk tänavate kvartalis on kõige varajasem elamu kerkinud 1952. aastal Pärnu tänav 4. See 2-korruseline kivist kortermaja ehitati arhitekt Karl Tarvase tüüpprojekti alusel. Sarnast hoonetüüpi kohtub ka mujal Eesti linnades. Suur-Aia tänav 2 ja Vainu tänav 6 on sarnaselt liigendatud hoonemahuga kortermajad, mis valmisid 1959. aastal. Neid iseloomustab

---

⁴⁴ Arhitektuurimuuseum. 3841.4.1.44. Paide linna kv. 33 detailplaneerimise projekt. Eesti NSV Riiklik Ehituskomitee RPI Eesti Projekt.

tänavapoolse küljel ainult akenderida ning sissepääsud on viidud hoovipoolsele küljele. Sellise kompositsiooniga elamute puhul on eeskujud pärit Vene tüüpprojektide lahendustest, sest Eesti arhitektuuri traditsioonis lahendati tavaliselt maja esiküljelt sissepääs. Vainu tänav 2 ja 8 on sarnased väikse mahu ja riskülikukujulise põhiplaaniga kortermajad, mis valmisid 1959.–1960. aastal.

Vainu – Rüütli – Pika tänavate kvartalis on Rüütli 27 ja 29 ehitatud algselt Paide Teedemasinate Ehitustehase töötajatele. Nende 2-korruseliste puidust korterelamute eeskujuks on üleliiduline tüüpprojekt 9-MC (arhitektid V. Paromonov ja L. Sokolov). Sellist tüüpi kortermajad kerkisid Eesti linnades alates 1947. aastast kuni 1955 aastani ning need moodustavad väikese peatüki meie 20. sajandi arhitektuuriajaloo, seda enam, et palju on selliseid puitmaju juba Eesti linnades lammutatud. Nendele rahvasuus nn „vene barakkideks“ nimetatud hoonetele oli valmimisajal elueaks antud kuni 25 aastat, kuid Eesti linnades leidub siiski veel näiteid, mis on tänaseni väärilt vastu pidanud. Sageli sobituvad need puitmajad oma gabariitidega hästi väikelinna miljösse ning moodustavad omaette ansambleid, nagu on näha seda ka Paide puhul.

1954. aastal valminud Rüütli tänav 35 kivist korterelamu on kõige varasem ja sarnasem arhitekt Alar Kotli poolt välja töötatud tüüpprojektide ES seeria näidetele. Sellele kivihoonele on iseloomulik kõrgem täiskelpkatus ja heade proportsioonidega hoonemaht. Katuseräästa all jookseb lai ja lame karniis, mille alumine serv on vormistatud kitsa erksavärvilise krohvribana, mis ühendab hoone nurki markeerivat laia rustikat. Rüütli tänav 31 ja 33 on ehitatud 1959.–1960. aastal ning siin on tegemist kahe sarnase hoonega, millel on põhiosas sarnased tunnused varasemalt ehitatud Rüütli 35 hoonega, ainult mõningast erinevust esineb akende asetuses fassaadil ja ruumiplaneeringus.

Stalinismi perioodil ja vahetult pärast seda Paidesse kerkinud kahe kvartali hoonegrupp jääb vanalinna piirile ning kvartalid sobituvad oma mahtudelt ja stiililt hästi ülejäänud vanalinna piirkonnale iseloomulike ühe- ja poolteisekorruseliste puithoonetega, sest Paide vanema puitarhitektuuri eeskujudeks olid samuti Vene keisririigi aegsed klassitsistlikud tüüpfassaadid ning osaliselt kasutas stalinism neid varasemaid tüüpfassaade ka oma tüüpprojektides eeskujudena. Seda eriti fassaadidekoori osas, nagu näiteks profileeritud räästakarniisid ja hammaslõige. Kuna kortermajad ei paikne ühtse kõrge müürina tänava ääres, vaid asetsevad punasest joonest tugeva tagasiastena üksteisest pisut eemal, annab see kvartali hoonestusele õhulisust ja hingamisruumi. Nõukogude perioodi haljastuskavadest on mõlema kvartali puhul säilinud muruplatsid ja madalad hekid tänavjoone ning hoonegruppide vahel.

Samuti võib Karl Tarvase ja Alar Kotli tüüpprojektide puhul arvestada Eesti esimese iseseisvusperioodi (1918–1940) aegse ehitustraditsiooni jätkumisega. Seetõttu võib nende hoonete planeeringus ja mahtude jaotuses märgata Paide vanema hoonestusega hästi kokku kõlavat mastaabi ning ansamblitunnetust. Samuti puuduvad Paide stalinismi perioodil kerkinud hoonete välisfassaadidel ajastule omane ideoloogiline sümboolika ja dekoor.

1982. aastal telliti Vainu, Rüütli (Järvekülgi) ja Pika tänavate vahelise elamukvartali heakorrastamiseks projekt, mille autoriks oli M. Tomiste. Tänapäeval tasub selle projekti alusel üle vaadata vastava kvartali siseõu ning kaaluda haljastuse mitmekesistamise peale. Kindlasti tasub säilitada, ja vajadusel ka uuendada, kas juba 1977. aastal või siis hiljem nii selle elamukvartali, kui ka Pärnu – Suur-Aia – Vainu – Pika tänava kvartalis hoonete ees tänavjoonel kasvav madal hekk.

Esialgul kavandati Paide linnasaun ehitada Põllu tänavale, kuid kuna sauna gabariidid olid üledimensioneeritud, siis muudeti sauna asukohta. Uus linnasaun kerkis Pikale tänavale nr 27. Vabariikliku Projekteerimise Instituudi „Estonprojekt“ töötaja V. Laar kohandas üleliidulise tüüpprojekti nr A-156619 Paide 47-kohaga linnasauna tarvis. Paide linnasaun valmis 1953. aastal ning selle arhitektuurne lahendus sarnanes teatud määral samal ajal Võrru ja Rakveresse ehitatud linnasaunadega. Edaspidi tuleks endisel saunahoonele taastada originaalne kolme lahtise kaaristuga esifassaad, sest selline lahendus on iseloomulik 1950. aastate stalinismi perioodil levinud tüüpprojektidele.

Pärnu tänav 2 asuv Paide rajooni tarbijate kooperatiivi universaalkauplus avas oma ukseid 1957. aastal ning on stalinistliku arhitektuuri hilisperioodi kuuluv ühiskondlik hoone. Tumeda terrasiitkrohviga kaetud maja on säilitanud oma gabariitidelt ja fassaadilahenduselt algse väljanägemise ning kaubamaja on ilmikas näide Paide kesklinna planeeritud sobiva mahuga ühiskondlikust hoonest, mille funktsiooni pole aastakümnete jooksul muudetud. 1967. aastal avas Paide rajooni tarbijate kooperatiiv (RTK) Paide keskväljakul uues hoones kaupluse ja söökla-restorani „Paide“, mis on praegu kaubakeskus. Soome mõjulist heatasemelist modernismi esindava hoone arhitektiks oli Koidu Lassmann. Keskväljaku poolsele hoonemahule lisatud sobimatu postmodernistlik juurdeehitis, mida tuleks kaaluda lammutada.

Kokkuvõttes moodustavad Paide stalinistlik arhitektuur ja vahetult pärast stalinismi perioodi kerkinud kortermajad ning ühiskondlikud hooned kooskõlalise arhitektuurse terviku ning väärivad Paide muinsuskaitsealal arvele võtmist ja säilitamist.